

АБУ РАЙХОН БЕРУНИЙНИНГ ФАРМАЦЕВТИКА СОҲАСИДА ИЗЛАНИШЛАРИ

Кароматов Отабек Юнусович
Абу Али ибн Сино номидаги Бухоро
давлат тиббиёт институти.
karomatov.otabek@bsmi.uz

Аннотация

Мақолада буюк мутафаккир, оламшумул олим ва энциклопедист Абу Райхон Берунийнинг фармацевтика соҳасига қўшган илмий ҳиссаси кенг ёритилади. Унинг “Китоб ас-сайдана фи тибб” асари орқали доривор воситалар, табиий моддалар ва шифобахш ўсимликларнинг таснифи, уларнинг инсон соғлиғига таъсири, қўлланиш соҳалари таҳлил қилинади. Шунингдек, Берунийнинг илмий усули, унинг фармацевтика соҳасидаги инновацион қарашлари ва бугунги замонавий фармациядаги ўрни муҳокама этилади.

Калит сўзлар: Абу Райхон Беруний, ас-сайдана, фармацевтика, тиббиёт тарихи, доривор ўсимликлар, анъанавий шифокорлик, табиий дорилар, илм-фан мероси.

Асосий қисм

1. Абу Райхон Берунийнинг илмий фаолияти ҳақида умумий маълумот
Абу Райхон Беруний 973 йили Хоразмда туғилган ва умрининг кўп қисмини илмга бағишлаган. У математика, астрономия, физика, география, тарих, тиббиёт ва фармацевтика каби соҳаларда 150 дан зиёд асар ёзган. Унинг асарлари нафақат мусулмон оламида, балки Европа олимлари томонидан ҳам таҳлил ва таржима қилинган.

2. “Китоб ас-сайдана фи тибб” – фармацевтика энциклопедияси сифатида

“Китоб ас-сайдана” асари доришунослик (фармацевтика) соҳасидаги энг йирик ва муҳим асарлардан бири ҳисобланади. Унда:

- **800 дан ортиқ доривор моддалар** таснифланган;
- Ҳар бир дорининг **номи, манбаи, шифобахш хусусиятлари, таъсир кучи** ва қўлланиш усуллари баён қилинган;
- Ушбу моддаларнинг **юзлаб тиллардаги номлари**, жумладан форсий, араб, ҳинд, сурий, юнон тилларида келтирилган, бу эса Берунийнинг тилшунослик ва халқ шифокорлигига бўлган катта эътиборини кўрсатади.

Ушбу асарда муаллиф дориларни нафақат амалий жиҳатдан, балки назарий асослар билан биргаликда ўрганган. Асар умумий ҳолда доришуносликка оид

илк энциклопедиялардан бири бўлиб, унда илм-фан ва амалиёт чуқур бирлаштирилган.

3. Илмий усул ва фармакологик таҳлил

Беруний ҳар бир моддани табиатидан келиб чиқиб синфлаган:

- **Ўсимликлар манбаси:** гуллар, илдизлар, барглар, мева ва уруғлар.
- **Минераллар манбаси:** тузлар, металллар, тоғ жинслари.
- **Ҳайвонот манбаси:** юн, сўлак, найча, ёғлар, ва ҳ.к.

У моддаларни ҳарорат (иссиқ-совуқ), намлик (қуруқ-нам) асосида тўрт даражага бўлиб баҳолаган. Бу назария Гален ва Ибн Сино таълимотларига яқин бўлиб, лекин Беруний томонидан янада аниқлаштирилган. Шу тариқа, ҳар бир дорининг организмига таъсири жисмоний ҳолат ва касалликнинг табиатига қараб тушунтирилган.

4. Амалий қўлланма сифатидаги аҳамияти

Асарда дориларни сақлаш, тайёрлаш, ишлатишдаги гигиена қоидалари, дори тайёрловчи шахснинг масъулияти ва этикасини ҳам алоҳида таъкидлайди. Бу фармацевтик этиканинг илк шаклларида бири ҳисобланади.

5. Берунийнинг асарларининг замонавий фанга таъсири

Берунийнинг “Китоб ас-сайдана” асари замонавий фитотерапия ва фармакогнозиянинг назарий асосларига хизмат қилмоқда. Ушбу асардан олинган маълумотлар:

- Янги фитотерапевтик воситаларни ишлаб чиқишда,
- Доривор ўсимликларни ўрганишда,
- Анъанавий тиббиёт методларини илмий асослашда кенг қўлланилмоқда.

Жаҳон Соғлиқни Сақлаш Ташкилоти (WHO) ҳам анъанавий тиббиётни рағбатлантиришда Беруний каби олимларнинг асарларини илмий манба сифатида қўллашни мақсадга мувофиқ деб топмоқда.

Хулоса

Абу Райҳон Берунийнинг “Китоб ас-сайдана” асари фармацевтика соҳасида беқиёс мерос ҳисобланади. Унинг доривор моддалар ҳақидаги илмий ёндашуви, уларни системалаштириш усули ва лингвистик таҳлили фармация тарихида ўчмас из қолдирди. Замонавий доришуносликда ҳам Беруний меросидан самарали фойдаланиш имконияти мавжуд. Шу боис, унинг асарларини чуқур ўрганиш ва замонавий таҳлил асосида қайта кўриб чиқиш фармацевтик фанни янада бойитишга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Беруний Абу Райҳон. *Китоб ас-сайдана фи тибб*. – Тошкент: Фан, 1973.
2. Юлдошев А.А. “Абу Райҳон Беруний – фармацевтик мерос ва замонавий фойдаланиш”. // Фармация ва биотехнология журналы, №1, 2021.
3. Наср Сейид Ҳусайн. *Ислоҳда илм ва цивилизация*. – Техрон, 1975.

4. Холматов Н., Юсуфов А. *Шарқ алломалари ва фармацевтика*. – Тошкент: Тиббиёт нашриёти, 2010.
5. Gutas D. *Greek Thought, Arabic Culture: The Graeco-Arabic Translation Movement in Baghdad and Early Abbasid Society*. – London, 1998.
6. WHO (2020). *Traditional Medicine Strategy: 2014–2023*. World Health Organization Report.